

Fel-feldobott kő, avagy a nacionalizmus, a nemzetállam és a globalizáció összefüggéseinek recepciója

Tanulmányom középpontjában a nacionalizmus, illetve a nemzetállam közötti összefüggések, valamint a globalizáció hatására a klasszikus nemzetállami szuverenitás területén végbement változások vizsgálata áll. A témaválasztással összefüggésben óhatatlanul is eszembe jut Szent Ágoston gondolata, aki *Vallo-mások* című munkájában a következőket tárta elénk az időről: „Tehát mi az idő? Ha senki nem kérdezi tőlem, akkor tudom. Ha azonban kérdezőnek kell megmagyaráznom, akkor nem tudom.”^[1] Ágoston ezen „mottóját” parafrezálta később a nacionalizmussal összefüggésben Walter Bagehot, aki a 19. század történetét a nemzetépítés korszakának nevezte: „ha Önök kérdezik tőlünk, tudjuk, mi is ez, de nemigen tudjuk gyorsan megmagyarázni vagy definiálni”.^[2] Ezért a probléma részletezésekor mindenképpen tisztáznom kell néhány, sokak által evidensnek tekintett, mégis ellentmondásokkal terhes kifejezést, úgy mint az állam, nemzet, nemzetállam, szuverenitás fogalmát. A tanulmány lezárásaként szükségesnek tartom a nemzetállamot ért legnagyobb kihívás, a globalizáció jelenségének vizsgálatát. Ennek kapcsán a hagyományos Bodini szuverenitás-attribútumokat vetem össze a globalizált kapitalizmus hatására a szuverenitás körülményeiben beállott lényeges változásokkal.

A szuverenitás elmélete kapcsán fogalmazta meg azt a maximát Hans Kelsen, miszerint az egy olyan „tragikus álarc, mely mögött a legkülönbözőbb hatalmi igények rejtőznek”.^[3] Jellinek emellett a szóban forgó fogalmak zavarosságára és tisztázatlanságára utalt. Ezen megállapítások a témám szempontjából relevánsak és az összes fogalomra igazak, ráadásul a Jászi Oszkár által orientáló-nak nevezett olyan meghatározások, mint a „nép”, „nemzet” és „nemzetiség”, állandó, szinte „kaleidoszkopikus” változásnak vannak kitéve.^[4] Fontos leszögezni azonban, hogy a legeklatánsabban a nemzet fogalma kapcsán megjelenő emocionális jelentéstartalmak ellenére is a Max Weber által deklarált értéksemlegesség, azaz a „tudomány mint hivatás” paradigmájának megfelelően szükséges körbejárni a szóban forgó problémát.

[1] Augustinus, 1982, 358–359.

[2] Bagehot, 1887, 20–21.

[3] Kelsen, 2003, 603.

[4] Jászi, 1912, 1.

I. A NACIONALIZMUS MINT „URALKODÓ ESZME”

Az uralkodó eszmék terminusa az egyik legjelentősebb magyar állambölcseleti gondolkodótól, Eötvös Józseftől származik, aki három, általa fókuszált eszme (a szabadság, egyenlőség, valamint a nemzetiség) államfejlődésre gyakorolt hatását vizsgálta.^[5] A 19. század folyamán bekövetkezett fejleményeknek köszönhetően a mai szakirodalom általában négy fő politikai ideológiát nevesít, nevezetesen a konzervativizmust, a liberalizmust, a szocializmust, illetve a nacionalizmust,^[6] valamint érthető okokból a 19–20. századi fejlődés folyamán bekövetkezett „metamorfózisnak” köszönhetően ezen eszmék különböző mutációit.

Meg kell említeni ugyanakkor, hogy néhány szerző meglehetősen „mostoha módon” bánik a nacionalizmus eszméjével: annak ellenére, hogy ezen eszme elképzelései a gyakorlatba átültetve meglehetősen nagy ívű pályafutásra tettek szert, a tudományos diskurzus néhány jelentős alakítója egész egyszerűen negligálja azt. A Bódig Mátyás és Győrfi Tamás nevével fémjelzett államelméleti munkában^[7] ennek megfelelően a többi politikai ideológiával ellentétben nacionalizmusra vonatkozó ismeretanyagot nem találtam. Ennek hátterében vélelmezhetően az a még mindig domináns hatású kánon állhat, amely szerint a nacionalizmus „elméletileg szegényes”, azaz „más izmusokhoz képest nem teremtett nagy gondolkodókat – sehol egy Hobbes, egy Marx, vagy Weber...”^[8]

Persze ezt az állítást hamar cáfolni lehet, hiszen a nacionalizmus okfejtéseit vizsgáló irodalom rendkívül kiterjedt. Számos szerző foglalkozott ezen kérdéssel, még ha akkora ismeretségre nem is tettek szert, mint Hobbes, Marx vagy Weber. A nacionalizmus meglátásom szerint tehát a szocializmus, a konzervativizmus, illetve a liberalizmus mellett a negyedik nagy politikai ideológiaként vagy – eötvösi terminológiával élve – „uralkodó eszmeként” aposztrofálható. Már csak azért is, mert igaz rá az az állítás, hogy nem csak azokra hat, akikre nézve kedvezőnek számítanak a belőle levont következtetések, hanem befolyása „általános s csaknem mindig éppen azokra a legnagyobb, kik általa helyzetüket veszélyeztetve látják”.^[9] A nacionalizmus hatása alól ugyanis senki sem tudja kivonni magát – még a „népek hazája, nagyvilágot” preferáló kozmopoliták és a hagyományos szuverenitási attribútumokkal még leginkább rendelkező nemzetállam, az Amerikai Egyesült Államok sem.^[10]

[5] Takács, 2009, 229.

[6] Bihari - Pokol, 2009, 180–259.

[7] Bódig – Győrfi, 2002.

[8] Bihari - Pokol, 2009, 230–231. Takács, 2009, 329.

[9] Eötvös, 1870, 11.

[10] Ennek alátámasztására mindössze annyit hoznék fel, hogy az elmúlt hetekben napvilágra került híradás szerint az USA egyik tagállama, nevezetesen Texas nyíltan deklarálta azon szándékát, hogy elszakadna az Amerikai Egyesült Államoktól. (Szentendrei, <http://hetivalasz.hu/vilag/arebellisek-elszakadasaval-washington-jarna-a-legjobb-59478>)

Az ideológiák kora – főként a nacionalizmusra vonatkozóan – mindebből következően egyáltalán nem ért véget, amint azt Daniel Bell az 1960-as években kidolgozott elméletében jövendölte.

1. A nacionalizmus fogalma és jellemzői

A nacionalizmus a fentebb már érintett momentumok miatt a „legellentmondásosabbnak” tekinthető politikai ideológia. Tom Nairn egyenesen azt állította, hogy a nacionalizmus Janus-arcú jelenség,^[11] amely egyszerre kötődik a múlthoz és a jelenhez, egyszerre épít és rombol és bár a dekolonizáció folyamata során erős impulzust adott a korábban gyarmati függésben lévő területek függetlenedéséhez, de egyben számos nép elnyomásának is „szimbóluma” volt. Takács Péter azonban mindehhez hozzáteszi, hogy a többi „uralkodó eszme” is rejt magában paradox motívumokat, legfeljebb ez nem olyan nyilvánvaló *prima facie*, mint a nacionalizmus esetén.^[12]

A nacionalizmust egyetlen tömör definícióba sűríteni a fentebb már vázolt okokból nem lehet, mégis számos szerző tett erre irányuló kísérletet. Feltehetően az elsők között Eötvös József, aki már idézett munkájában az alábbi munkafogalmat alkotta meg. „A nemzetiség eszméje az egyes népek azon törekvéseire irányul, mellyel mindenikük azon helyzet elfoglalása után fárad, melyre magát múltjánál (történeti jogánál), nagyságánál vagy más tulajdonságainál fogva jogosítottnak véli.”^[13]

Krisztics Sándor nacionalizmusfogalma már a nemzet expanzív terjeszkedésének lehetőségét is legitimálni igyekezett az első világháború „előestéjén”. Meglátása szerint ez az eszme „azon gondolat megnyilvánulása, mely elsősorban az államok nemzeti alapon való létesülésének, berendezésének és fennállásának eszméjét jelenti; másodsorban az állam életének azon iránya, mely az állam növekedését, folyton mozgalomban tartott törekvését foglalja magában más nemzetek túlszárnyalására, tehát a nemzet szélességben való növekedésére s benső nemzeti konsolidálódására, tehát a nemzeti egység mélyebbé tételére.”^[14] Véleményem szerint azonban a nemzet és a nacionalizmus nem tekinthetők szinonim fogalmaknak; a nacionalizmus kétségtelenül a nemzet eszméje, azaz egy olyan ideológia, amely a nemzetet állítja gondolkodásának középpontjába. A nemzet felemelkedéséért, annak „gyarapításáért” munkálkodik és „nacionalizálni” igyekszik a jelentősebb intézményeket: ezért beszélhetünk nemzeti bankról, nemzeti múzeumról vagy akár nemzetőrsegről. A nemzet, mint entitás azonban már jóval korábban megjelent, mint maga a nacionalizmus ideológiája, ezért úgy vélem, hogy a nacionalista „attitűd” a nemzetet egyszerű hivatkozási alapként kezelte.

[11] Nairn, 1997.

[12] Takács, 2009, 329.

[13] Eötvös, 1870, 50.

[14] Krisztics, 1931, 477.

Greenfeld már az emocionális összetevőre is koncentráltan mondotta, hogy a nacionalizmus egy gyűjtőfogalom, amely magába foglalja a nemzeti identitás (nemzetiség), a nemzeti öntudat, illetve az ezeken alapuló kollektivitások, a nemzetek rokon jellegű jelenségeit, tehát olyan eszme-és érzelmkészlet rejt magában, amelyek a nemzeti identitást fogalmi keretbe foglalják.^[15] Miroslav Hroch az értékek nemzethez rendelésének jelenségére fókuszált, amikor azt állította, hogy a nacionalizmus szemléletmódja abszolút elsőbbséget tulajdonít a nemzet értékeinek és érdekeinek - minden más értékkel és érdekekkel szemben.^[16] Ezért állíthatta a nacionalizmus világképéről Anthony D. Smith, hogy a nacionalista interpretációban a nemzet iránti lojalitás a legrelevánsabb,^[17] illetve ezen meglátást továbbfejtvé Berlin, hogy más értékekkel vagy érdekekkel történő összeütközés esetén a nemzeti érdeket kell minden áron érvényesíteni.^[18] Az „etikai állam” Kuncz Ignác szerint egyébként is „folyamatos önfeláldozáson” alapszik: a polgárnak fel kell áldoznia magát egy „magasabb erkölcsi világréndnek”, hiszen egyedül az önfeláldozó lény tekinthető „igazán állami lénynek”.^[19] A nemzet ekként „egyetlen roppant szolidaritássá” is válhat, „melynek lényeges elemét jelentik az áldozatok, amelyeket őseink hoztak és azok, amelyeket mi vagyunk készek a jövőben meghozni” - vélekedett Ernest Renan.^[20]

Gellner a nacionalizmust olyan politikai alapelveként tárgyalta, amely a politikai, illetve a nemzeti egység tökéletes egybeesését vallja. A nacionalizmust egyrészt érzelmként határozta meg, amely az ezen princípium megsértése miatt érzett haragot, illetve az annak beteljesedésekor érzett megelégedettséget jelent, másrészt viszont mozgalomként, amelyeket ezen érzelmek hoznak működésbe.^[21]

Smith tipológiája alapján a nacionalizmus kifejezés legalább négy jelentést tartalmat hordoz: a nemzetek kialakulásának általános folyamatát („nemzetalkotás”-t); a nemzethez tartozás érzését, a nemzet jólétére és biztonságára való törekvést; a nemzeti státusz elérését, illetve fenntartását politikai célként tételező mozgalom; végül doktrínát vagy tágabb értelemben vett ideológiát, amely középpontba állítja a nemzetet, annak autonómiáját, egységét, valamint identitástudatának megőrzését.^[22]

A kulturális komponens fontosságára hívta fel a figyelmet Plamenatz, midőn azt állította, hogy a nacionalizmus nem más, mint „egy adott nép nemzeti és kulturális identitásának megőrzésére, illetve erősítésére irányuló vágy, mely akkor jelentkezik, ha ezt az identitást veszély fenyegeti; másrészt az a vágy,

[15] Greenfeld, 2004, 185.

[16] Hroch, 2004, 232.

[17] Smith, 1995, 10.

[18] Berlin, 1993, 230.

[19] Kuncz, 1902, 114.

[20] Renan, 1995, 185-186.

[21] Gellner, 2009, 11.

[22] Smith, 1995, 9.

amely az elégtelennek, vagy nem létezőnek érzett identitás átalakítására, sőt, megteremtésére irányul.”^[23] Amennyiben elfogadjuk ezt a tételt – ti. azt, hogy az identitást fenyegető veszély fennállta esetén vágy jelentkezik a nép tagjaiban a nemzeti, illetve kulturális identitás megőrzésére –, jobban megérthetjük, hogy a tanulmányom zárásaként tárgyalandó globalizációs mechanizmusokra reflektálva miért is erősödött meg (újra) a nacionalizmus. Zakaria megfigyelései szerint ugyanis a „gazdasági vagyon növekedésével” egyidejűleg – és azzal arányosan – erősödik a nacionalizmus is,^[24] Castells pedig nem kevesebbet állított, mint hogy a globalizáció kora egyben a nacionalizmus újjáéledésének kora is. Véleménye szerint a nacionalizmusok ezredforduló körüli, robbanásszerű felerősödése összefüggésben áll a meglévő nemzetállamok gyengülésével és a nacionalista indíttatású identitás kifejeződése a „látszólag homogenizáló high-tech világban is virulens.”^[25] Huntington borús látomása a civilizációk összecsapásáról eleddig szerencsére nem vált valósággá, azonban a szerző szavaira, miszerint a Nyugatot saját, univerzalizmusra törekvő erőfeszítései konfliktusba sodorhatják más civilizációkkal^[26] – elsősorban az iszlámmal és Kínával –, talán nagyobb figyelmet kellene fordítani.

Talán a fenti fogalmakból is kitűnik, hogy valamennyi, a nacionalizmusról alkotott fogalom közös eleme annak hangsúlyozása, hogy minden nacionalista a nemzetet állítja gondolkodásának centrumába, ekként ezen eszme nemzetelvű gondolkodásmódként és társadalomfelfogásként értelmezhető. A nacionalista megközelítés radikálisan szakított a liberalizmus, illetve a szocializmus racionalista gondolkodásmódjával, de a konzervativizmus induktív-empirikus alapon építkező fogalomkészletével is. A nacionalizmus módszertanilag intuitív, tehát azt emeli ki, hogy a „politikailag helyes” kellő beállítódás, beleélés és átérzés esetén megismerhető, de a lényeg a racionális megismerés elől elzárt: az egyén a nemzeti érzés élményszerű átélésével válik képessé a megismerésre.^[27] Ebben különböző mítoszok és narrációk segítik, hiszen a nemzethez kapcsolódó eredetmítoszok és a múzeumok vitrinjeiben féltve őrzött relikviák („politikai emlékek”)^[28] fontos „megismerési forrást” jelentenek egy hazafias érzelmekkel megáldott „nemzettag” számára.

Weber emelte ki, hogy a közös politikai és közvetve közös társadalmi sors által létrehozott közösség legendái a „primitív népek” hősi mondáit helyettesítik. „A »nemzeti« – írja –, ha egyáltalán valami egységes dolgot jelöl, nyilvánvalóan egy sajátos fajta pátosz, amely a nyelvi vagy felekezeti közösségük, szokásrökölcük vagy közös sorsuk folytán összetartozó emberek csoportjainál össze-

[23] Plamenatz, 1995, 53.

[24] Zakaria, 2009, 63.

[25] Castells, 2006, 55-57.

[26] Huntington, 2002, 540.

[27] Takács, 2009, 330.

[28] Bihari - Pokol, 2009, 240. Weber, 1992, 105.

fonódik egy olyan hatalmi képződmény (...) gondolatával, amely az ő sajátjuk.”^[29] Benedict Anderson említi, hogy a nacionalizmus útját a hazájáért életét áldozó „ismeretlen katona” emlékének állított kultikus emlékművek kövezik ki, miközben sehol sem találkozunk az „ismeretlen marxista” sírjával, de az „elesett liberális” emlékműveivel sem.^[30]

Gellner ugyanakkor felrótta a nacionalizmus számára, hogy az általa kreált mítoszok a „feje tetejére állítják” a valóságot: miközben a nacionalizmus azt állítja magáról, hogy egy autentikus népi kultúrát védelmez, *de facto* egy új „magaskultúrát” konstruál, és miközben akként érvel, hogy a régi „népi társadalmakat” részesíti védelemben, valójában egy „névtelen tömegtársadalom” létrehozásán munkálkodik. Így önképe és valódi természete fordított arányban állnak egymással, „szinte ironikus pontossággal”.^[31] Ha „e történeteket vagy mítoszokat (...) tényekkel cáfolják, az a nacionalistát nem ingatja meg, mert az ő igazsága a történetekre vonatkozó nemzeti »emlékezetben«, az ahhoz társuló élményekben és az ezen élményeket közlő dialógusokban létezik.”^[32] Ezt a „mítoszgyártást” állítja kíméletlenül pellengérré Fábri Zoltán filmje, a Móra Ferenc kisregénye nyomán született *Hannibál tanár úr* (1956), amelynek főhősét, Nyúl Bélát nem sokkal sorsának megpecsételődése előtt a „nemzeti számonkérő nagytábor” annak a nyilvánvaló képtelenségnek a kimondására sarkallja, miszerint Hannibál „a talajgyökérbe kapaszkodva írta az égbe lángbetűkkel, hogy él még a magyarok Istene”.

A nacionalizmus számára azonban nem csak a valós vagy vélt eredetmagyarzatok fontosak, de a nemzetállamok számára központi jelentőséggel bíró szimbólumok is. A nemzetállam a jelképek széles arzenáljával különbözteti meg magát a hasonló jellegű entitásoktól. Ennek államtörténeti aspektusa a népesség azonosítása, illetve az állam polgárainak meghatározása. „A szuverén hatalom érvényesülésének és érvényességi körének megállapítása is igényli a szimbolikus üzenetet a külső hatalmak felé és megrajzolja az alkotmányos apparátus, illetve a politikai elit állampolgárok feletti uralmi pozícióit, melyeket kifejező szimbólumok és rituálék sorával erősít meg. (...) A nemzetállam közösségi szimbólumaival hatalmi egységét és lakosságának összetartozását hirdeti.”^[33] Ennek eklatáns példái a nemzeti üzenetet hordozó himnuszok és címerek, zászlók, a nemzeti ünnepek, illetve a nemzeti gyásznapok. *Magyarország Alaptörvénye* – amellet, hogy külön rendelkezik a szuverenitás eme hordozóiról – emellet a magyar nemzet tagjainak nevében azt is deklarálja, hogy tiszteletben tartja a történeti alkotmány vívmányait és a Szent Koronát, amely „megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét”.^[34]

[29] Weber, 1992, 107.

[30] Anderson, 2004, 79–80.

[31] Gellner, 2009, 158.

[32] Takács, 2009, 331.

[33] Mezey, 2011.

[34] Magyarország Alaptörvénye. Nemzeti Hitvallás.

2. A nacionalizmus keletkezésére vonatkozó felfogások

Renan gondolata szerint a nemzet feltételezi a múltat, de a jelen a foglalata, „annak révén, hogy valamennyien kifejezzük szándékunkat: folytatni kívánjuk a közös életet”.^[35] Edmund Burke szerint a nemzet az élők, a holtak és a még meg nem születettek szövetsége.^[36] Az emocionális tartalmakat hordozó gondolkodás síkján persze könnyen lehet ilyenén gondolatokat megfogalmazni, de a fentebb már kifejtett jelenségekre tekintettel talán nem meglepő, hogy az egyes kutatók között a nacionalizmus (illetve a nemzet) kialakulásának hozzávetőleges időpontját illetően sem alakult ki konszenzus. Az erre vonatkozó elméleteket alapvetően három kategóriába sorolhatjuk.^[37]

Az ún. *perennialista* elméletek hívei szerint a nemzet eleve adott entitás, azaz állandó létező, a történelem alaptényezője, a primordializmus (ősiség) érvének megfeleltethetően természetes és állandó egység. Az ilyen felfogásból vezethetők le véleményem szerint a nemzetben organikus entitást látók koncepciói is. Herder 1784 és 1791 között megfogalmazott történetfilozófiája azt hangsúlyozta, hogy a nemzet „egyszeri és egyedi alakulat, organikus történeti képződmény, melyben egy soha nem ismétlődő lényeg fejeződik ki, s létjoga, valamint értéke ebben rejlik.”^[38] Fichte a német nemzethez intézett beszédeiben (1808) azt állította, hogy a nemzet a „társasan együtt élő, magukat természetileg és szellemileg folyton folyvást újra nemző emberek egésze, amely egész az isteninek belőle fejlődő különös törvénye alatt áll”.^[39] A nagy német jogászfejedelem, Savigny mindezen elképzeléseket a jog terrénumára alkalmazta, amikor is azt állította, hogy a jog végső forrása az organikus népszellem (Volksgeist), mert a jog ezzel együtt keletkezik, fejlődik, majd hal el. Az organikus eredetű képződmények, mint a kultúra letéteményeseként funkcionáló nyelv, a népmesék, illetve a népköltészet csak lassú és alig észrevehető módon változnak és semmiféle mesterséges beavatkozást sem tűrnek. A jog ezért sokkal inkább a szokásjogban nyilvánul meg, semmint a kodifikált kódexekben.^[40] Huizinga a Hollandia nemzetté válását vizsgáló munkájában fejtette ki, hogy a nemzet élete maga a történelem, a nemzet ekként a történelem produktuma; „minden valódi nemzet és államiságtudat történelmi ismereteket és történelmi számadást követel”.^[41]

A nacionalizmus keletkezéséről alkotott konkurens elmélet a *modernista* iskola. Ezen irányzat képviselői szerint a nemzet a modern világban keletkezett, megjelenése pedig egyértelműen a modernizációs tendenciákkal (kapitalizmus, iparosodás, urbanizáció, politikai mobilizáció, szekularizáció, a kötelező okta-

[35] Renan, 1995, 186.

[36] Clark, 2000, 261.

[37] Az osztályozás forrása: Smith, 1995, 13–18.

[38] Joó, 1940, 33.

[39] Concha, 1907, 81.

[40] Szigeti - Takács, 2004, 50.

[41] Huizinga, 1999, 92.

tás bevezetése, a tudományok felemelkedése) magyarázható.^[42] A nacionalizmusban modern terméket látó felfogás egyébként többséginek tekinthető a szakirodalomban.^[43] Az persze szerzőnként már eltérő, hogy ki milyen ok-okozati összefüggésekkel magyarázza a nacionalizmus feltűnését, illetve megerősödését. Hobsbawm szerint a nemzet, illetve a nacionalizmus egy meghatározott típusú modern, területileg egységes államhoz, azaz a nemzetállamhoz kötődik. A „nemzeti kérdés” a politika, a technikai fejlődés, illetve a társadalmi átalakulás keresztmetszetében helyezhető el: a nemzetek a technikai és gazdasági fejlődés egy meghatározott stádiumban alakulnak ki,^[44] elsődlegesen a tőkepiacok térnyerésével összefüggésben. Gellner akként látta, hogy a „nacionalizmus korszaka” jelzővel egyértelműen az industrializmus korát illehetjük. A „nacionalizmus kora” akkor nyerhet csak teret, amikor a standardizált, homogén, központilag fenntartott „magaskultúrák” a népesség egészét áthatják – szemben az elitek kisebbségével –, és olyan konstelláció áll elő, amelyben a pontosan meghatározott, közoktatással szentesített és egységesített kultúra alkotja szinte az egyedüli egységet, amellyel az emberek önkéntesen, sőt, gyakran őszinte lelkesedéssel azonosulni tudnak.^[45]

Anderson a „nyomda-kapitalizmus”, azaz a Gutenberg-galaxis térnyerésében látta a nacionalizmus geneziséét: „a kapitalizmus és könyvnyomtatás technológiájának találkozása a nyelvi diverzitás sorszerűen az adottságának talaján megteremtette annak lehetőségét, hogy kialakulhasson az imaginárius közösség egy új formája, amely alapmorfológiájában a modern nemzet számára készítette elő a terepet.”^[46] Anderson ezzel összefüggésben még Hegelt is idézte, aki szerint a modern ember számára az újság a reggeli imát helyettesítő tényezővé vált. Ezen a ponton talán érdemes azon is elgondolkodnunk, hogy mára a tömegműdiumok szinte totális befolyásolásra alkalmas helyzetre tettek szert.

Olyannyira radikális változást eredményezett a rádió, majd a televízió és a tömegszórakoztatás globális méreteket öltő térhódítása, hogy a híres kanadai médiafilozófus, Marshall McLuhan egyenesen a Gutenberg-galaxis végét aposztrofálta.^[47] A fejlett ipari technológiának köszönhetően felgyorsult a „kulturális váltás” sebessége, amelynek révén létrejött egy kaotikus „kairói bazár”, amelyben számos kulturális stílus versenyez egymással és hozza létre az emberi együttélés modelljeit.^[48] Az mindenesetre megállapítható, hogy a nyomtatott médiumok nem tűntek el teljesen a fogyasztói szokások sorából, de a különböző sajtóorgánumoknak ma már koránt sincs akkora relevanciája, mint az Anderson által jelzett időszakban.

[42] Smith, 1995, 13.

[43] Kántor, 2004, 7.

[44] Hobsbawm, 1997, 17–18.

[45] Gellner, 2009, 57–75.

[46] Anderson, 2004, 107.

[47] McLuhan, 1962, 8–31.

[48] Toffler, 1970, 303.

Végül létezik egy harmadik, *közvetítőként* aposztrofálható irányzat, amelynek képviselői szerint a nemzet gyakorlati kategória, osztályozási séma és kognitív keret egyszerre. Ezen nézet szerint a nemzet helyett sokkal inkább a nemzeti lét fogalmára kell rákérdezni: arra, hogy a nemzeti lét, mint politikai és kulturális forma miként intézményesül az államokon belül, illetve azok között.^[49] Brubaker meglátása szerint a nemzet gyakorlati kategória, a nemzeti mivolt intézményesült kulturális és politikai formája, a nemzeti dimenzió pedig esetleges esemény vagy történés. „Világunk olyan világ, amelyben a nemzeti mivolt széleskörűen intézményesült az állami gyakorlatban és az államrendszer működésében; amelyben a nemzet, mint a társadalmi vízió és divízió kategóriája széles körben hozzáférhető és fejt ki hatását; amelyben a nemzeti dimenzió hirtelen és hatalmas erővel képes »megtörténni«.”^[50]

3. A nemzetállam létrejötte és a nacionalizmus nemzetállamról alkotott felfogása

A nacionalizmus a hagyományos államelméleti meghatározás nyomán nem más, mint a nemzetállam gyakorlata, elmélete, ideológiája és programja, melyben „az állam népe (...) nemzetként, a nemzet lakóhelye pedig (...) államterületként jelenik meg.”^[51] A. D. Smith szerint a nacionalizmus felfogásának egyik alap-összetevője az a tézis, miszerint a világot *sui generis* jellemvonásokkal rendelkező nemzetek alkotják, valamint az is, hogy a nemzetek csak saját, szuverén államokban lehetnek szabadok.^[52] Geertz interpretációjában a nemzetet az állammal kell azonosítani, azok tehát lényegében szinonim fogalmak.^[53] A nemzetállam a modern állam egyik sajátos értelmezési kategóriája, amely hosszú fejlődése során a nemzeti gazdaság érdekeivel egészítette ki a kulturális (etnikai) és politikai (államjogi) kötődés egységének fikcióját.^[54]

A kapitalizmus megjelenésével az állam történeti fejlődésének új szakasza kezdődött meg. A dinasztikus államot felváltotta a polgári állam, amely már szélesebb körű legitimitációt igényelt. Egy rövid birodalomépítési intermezzót (V. Károly uralmát) követően kialakult a modern európai nemzetállamok plurális rendszere, amely az 1648. évi vesztfáliai béke nyomán egyeduralkodóvá tette ezt az új szisztémát. Az új rendszer legitimálását szolgáló bodini és hobbesi szuverenitáselméletek végül az államszuverenitás kategóriájának kialakulásához vezettek. A felvilágosodás hatalomelméletben megjelent a népszuverenitás elve, amely az államelméleti narratívában főként Rousseau nevével fonódott össze.^[55]

[49] Kántor, 2004, 11.

[50] Brubaker, 2006, 31.

[51] Takács, 2009, 336

[52] Smith, 1995, 9.

[53] Geertz, 1963, 107.

[54] Szabadfalvi, 1997, 131.

[55] Samu, 1992, 91.

„A felvilágosodás eszménye szükségképpen a világpolgársághoz, a nemzetinek lekicsinyléséhez vezet, bár gyakorlata önkéntelenül a nemzeti eszme erősödését hozza magával. Céllá a »nemzeti« a felvilágosodásnak éppen az a mozzanata teszi, mely a vallás ellen és a »demokratia« biztosítására irányul” – summázza Concha Győző.^[56] A nacionalizmust Rousseau nyomán sokan nevezték „polgári vallásnak”, ahol a társadalom „már nyíltan önmagát teszi az imádat tárgyává”, szemben a korábbi, vallásban megnyilvánuló formával, ahol Durkheim szerint a társadalom saját álcázott képmását imádta.^[57]

A nacionalizmus eszméje a leginkább talán mégis Sieyes abbé tevékenysége nyomán kezdett jelentős tényezővé válni Európában, miután a francia Nemzetgyűlésben a Mirabeau-val folytatott vita során a népszuverenitás elvét sikerrel transzformálta a nemzet szuverenitásává, s a nemzeti szuverenitás gondolata a szabadságukért küzdő nemzetek vezérlő eszméjévé vált. Az 1789. évi francia forradalmat követően elismerték a politikai változást, mint megengedett és normális jelenséget,^[58] illetve a terminológiai hangsúlyok ellenére a népszuverenitás gondolatát is akceptálták. A szuverenitás 1789. évi forradalmat követő olvasata szerint ez a fogalom az állam azon jogát jelenti, hogy autonóm döntéseket hozzon saját hatalmi szféráján belül, ám ez a jog nem az uralkodóból vagy a törvényhozó instanciából ered, hanem végső soron a népből, amely a politikai rendszerek legitimációs bázisául szolgál.^[59] A deklarációk szintjén persze a rousseau-i népszuverenitás pozícióját a nemzeti szuverenitás váltotta fel – olyannyira, hogy ezen megoldást a jelenleg hatályos francia alkotmány is akceptálta.

A nemzetállam, amely a fenti történelmi folyamat eredményeként jött létre, több jelentésréteget is hordoz a nacionalista terminológiában. Hagyományos kontextusban az etnikailag homogén nemzetállam jelentését öltötte magára. Ebből a szempontból azonban nem beszélhetünk etnikailag teljesen homogén nemzetállamról. Herbert Krausra hivatkozva már egy 1931-ben kiadott munka is négy kategória között differenciált. A nemzetállam eszerint az állam és a nemzet teljes egybeesését jelenti, a „nemzetfeletti állam” olyan állam, ahol az államalkotó nemzet mellett a nemzetiségek is megjelennek, a „nemzetalatti államban” az államhatalom nem képes az egész nemzet egyesítésére, míg a „nemzetiségi államban” több nemzetiség él egymás mellett, de egyik sem tud „uralkodó” pozícióra szert tenni.^[60]

A nemzetállam a nacionalista értelmezés szerint ezért gyakran a „területi állam” képében jelenik meg, azaz nemzetállam az az állam, melyben „bizonyos közösségek önmagukat kormányozzák.”^[61] Ezen nemzetállam első teoretikusa-

[56] Concha, 1885, 58.

[57] Gellner, 2009, 77.

[58] Bibó, 2011, 49.

[59] Bihari - Pokol, 2009, 236-237. Wallerstein, 2010, 20.

[60] Joó, 1940, 245.

[61] Takács, 2009, 339.

ként Niccoló Machiavellit szokásos emlegetni, aki *A fejedelem* című munkájában (1513) azt állította, hogy Itália népeinek közös célja Itália felszabadítása, azon állapot elérése tehát, hogy „Itália annyi idő múltán végre szabadítóra találjon. (...) Mindenkinek büdös már ez a barbár uralom.”^[62] Paczolay Péter szerint azonban Machiavelli művében az „egység előtérbe állítása nem feltétlenül a »nemzeti-területi« kerethez kötődik, hanem a városállamhoz. Az egység inkább a hatalmi berendezkedés elve, semmint a territorialitásé.”^[63] Így vélelmezhető, hogy az első teoretikust inkább Jean Bodinnek hívják, aki az erős nemzeti hatalom szükségessége mellett szállt síkra, szemben a feudális anarchia, a kiskirályok és oligarchák uralta territóriumok, a vallás-és polgárháborúk kaotikus állapotával. Ezért sürgette a törvényes rend zálogaként funkcionáló erős hatalom megkonstruálását.^[64]

A nemzetállamot létrehozó történelmi folyamat legfontosabb mozzanata később a területi komponens centrumba helyezése volt: a politikai egységek egymástól térben történő elválasztása. Ekként sikerült az állam hatalmát és cselekvési szféráját egy meghatározott területhez kötni, ám a nemzeti szuverenitás nevében ezen a területen belül szinte korlátlaná tették ezen hatalmat.^[65] Bertrand Badie szerint a nemzetállami konstrukció lényege éppen abban áll, hogy az egzaktan körülhatárolt területi egység az államhatalom kizárólagos anyagi bázisát képezi, az állam hatalma egy meghatározott terület fölött abszolút és kizárólagos, az egyének lojalitását és hűségét pedig kizárólagosan az adott nemzetállam hatalmához köti.^[66] Ahogy Rousseau fogalmazott: a főhatalom – mint az általános akarat gyakorlása – elidegeníthetetlen és oszthatatlan, feltétlen, szent és sérthetetlen, kinyilvánított akarata pedig törvényt teremt.^[67]

A nemzetállam a harmadik felfogás értelmében inkább a *modern polgári állam* formájaként írható le. Nyugat-Európában a modern világ hírnökeként gyökeret vert a kapitalizmus, létrehozva a szabad munka racionális-kapitalista szervezetét: egy olyan gazdálkodási rendszert, amelynek centrumában a folyamatos, racionális, kapitalista üzemben szerzett, mindig megújuló nyereségre, jövedelmezőségre való törekvés áll és ahol tőkeszámla alapján alakítják ki a megfelelő cselekvéseket.^[68] A kalkulatorius kapitalizmus ekként a kiszámítható, átlátható, racionális politikai- és jogrendszer „motorjává” vált.^[69] Ez nagyon sokáig a 19. századi liberális állam konstrukcióját jelentette, amelynek modelljét egyik legnagyobb kritikusa, Carl Schmitt akként jellemezte, hogy „a szociális és a gazdasági erőök szabad játékában a szerződés- és gazdasági szabadság uralkodik, ami által biztosítottnak tűnik a legmagasabb mértékű gazdasági prosperitás,

[62] Bihari - Pokol, 2009, 238. Machiavelli, 1987, 146.

[63] Paczolay, 1998, 83.

[64] Bayer, 2003a, 104.

[65] Segesváry, 2006, 24.

[66] Uo. 25.

[67] Rousseau, 1997, 25-30.

[68] Weber, 1982, 11-12.

[69] Szigeti - Takács, 2004, 46.

mivel a szabad gazdaság és a szabad piac automatikus mechanizmusai gazdasági törvényekhez igazodva (...) önmagukat kormányozzák és szabályozzák”.^[70] Jászi Oszkár klasszikussá vált munkájában a nemzeti állam számos jellemzőjét nevesítette. Ilyen az állam területe mellett az egységes jogi és katonai szervezet, a gazdaság egysége, az állam polgárainak teljesen szabad keretek között lebonyolított cseréje (a vámsorompó hiánya, a pénz-, mérték- és súlyrendszer egysége), a törvény előtti egyenlőség hite, a költözködés szabadsága és a szabad munkaszerződés léte, a statisztika, a jogbiztonság, a kifejtett technikai-technológiai infrastruktúra, a pénz- és hitelgazdaság, valamint a közös irodalmi nyelv.^[71]

Ez már átvezet minket a negyedik jelentéstartalomhoz, nevezetesen a „nemzetállam, mint legitimáció” tételéhez. Jászi hite szerint ugyanis a fenti kritériumok meglétének köszönhetően egy olyan ideológia alakul ki, amely az állam célját és működését az egyenlő polgárok közös akaratából vezeti le a közérdek előmozdítására.^[72] A nemzet az „egész közhatalmilag megszervezett embertömeg” – emelte ki Tomcsányi Móric.^[73] A nemzeti jelleg egy nép akaratában nyilvánul meg – hangsúlyozta már Robert Michels is – a korszak terminológiájával kompatibilis módon – az állampolgári legitimáció szükségességét.^[74] A nemzet kapcsán fennálló egyetlen legitim ismérv Renan szerint a nemzeti akarat: híressé vált sorai szerint egy nemzet léte ekként válhat „mindennapos népszavazássá”.^[75] A legitimációs keretként értelmezett nemzetállam gondolata azután az államnyelv hivatalos nyelvként történő bevezetését, illetve a területi és vérségi elveket (*ius sanguinis*, *ius soli*) kombináló állampolgárság jogintézményének kialakítását eredményezte.^[76] Ahogy Balibar fogalmazott: a közösségteremtés két fontos eszköze az egységes nyelv, illetve a vérségi-faji rokonosság tételezése. De míg a nyelvi-kulturális integráción nyugvó nemzeti közösség befogadó jellegű, addig az etnikai, faji ismérveken alapuló nemzetfelfogás kirekesztő jellegű.^[77]

Végül a nemzetállam felfogható olyan entitásként is, amely *politikai formában* egyesíti a népet és a nemzetet. A nacionalista felfogásban a nemzet a történelemben kibomló szubsztancia: a nép, „mint a politikai egység hordozója, mint a hatalom forrása és bázisa. A nép önteremtésének folyamata képezi a nemzeti történelem drámáját”.^[78] Ez az alkotmányokban általában olyan rendelkezések megalkotásához vezet, amelyek azt hangsúlyozzák, hogy „a közhatalom forrása a nép”, illetve a „nép a hatalmát a választott képviselői útján, kivételesen közvet-

[70] Schmitt, 2002, 214.

[71] Jászi 1912, 11-13

[72] Takács, 2009, 341.

[73] Tomcsányi, 1942, 292.

[74] Párdányi, 1944, 58.

[75] Renan, 1995, 186.

[76] Takács, 2009, 342.

[77] Bayer, 2003a, 257-258.

[78] Uo. 256.

lenül gyakorolja”.^[79] A népszuverenitás elve tehát egyet jelent a közhatalomban való széles körű választópolgári részvétellel, a képviseleti, illetve a közvetlen demokrácia intézményeinek működésével, amely jogállami keretek között a pluralizmus érvényesülését feltételezi. A modern nemzet Pierre Manent szerint „részben a demokratikus társadalom kifejeződése”, a demokrácia, mint rendszer pedig „elválaszthatatlan a nemzeti formától”.^[80]

II. A NEOLIBERÁLIS OFFENZÍVA ÉS A GLOBALIZÁCIÓ SZIMBIÓZISA, AVAGY ELHALNAK-E A NEMZETÁLLAMOK?

A nemzetállamok, mint évszázadokon keresztül domináns entitások *primus inter pares* jellegű pozíciójával szemben a szuverenitás mezején a 20. század második felének során, illetve a 21. század hajnalán több irányból is sikeresnek mondható „offenzívát” indítottak. Ennek nyomán számos szerző beszél a hagyományos (nemzet)állami szuverenitás erodálódásáról, elhalványulásáról, vagy egyenesen annak eltűnéséről, bár a „posztmodern” korban született államelméleti írások a rendelkezésükre álló premisszákból gyakorta egymással szöges ellentétben álló konklúziókat vonnak le. Brubaker mutat rá a nemzetállamot a globalizációs erőterben ért kihívások jellegére: „a világméretű pénzügyi integráció, a regionalizáció, a kereskedelem és a migráció sűrű globális hálózata, a globális kommunikációs infrastruktúra, az univerzalizálódó tömegkultúra, a transznacionális vállalatok, egy sereg transznacionális szervezet határokon átívelő fennhatósága, a terrorizmus, a szervezett bűnözés, a nukleáris fegyverkezés és az ökológiai problémák” ugyanis alapvetően szabták át a nemzetállamközpontú gondolkodást.^[81]

Bull joggal tette fel a kérdést, hogy mely hatalmaknak sikerült olyan szintre fejlődnie, hogy az egykor teljes szuverenitással jellemzett állami hatalommal szemben sikeresen tudják érvényesíteni akarataikat. Szerinte a globális polgári társadalom szereplői a civilizációk és a kormányközi kapcsolatok mellett az NGO-k, nemzetköziszervezetek, akadémiai hálózatok, drokartellek, al-Kaidák.^[82] A neoliberális modellt előnyben részesítő globális szabályozó hatalmak, így a *Nemzetközi Valutaalap (IMF)*, a *Világbank*, illetve a *Kereskedelmi Világszervezet (WTO)* égisze alatt fokozatosan teret nyert a globalizáció szükségességének gondolata.

Ignacio Ramonet behatóan foglalkozott a globalizáció szuperstruktúrájának „planetáris hatalmaival” (WTO, IMF, Világbank, OECD, G8-ak, nemzetközi hitelminősítő szervezetek és a washingtoni konszenzus „legitimáló” ideológiája,

[79] Magyarország Alaptörvénye, B) cikk (3)-(4) bek.

[80] Takács, 2009, 344.

[81] Brubaker, 2006, 11-12.

[82] Bull, 2009, 176.

transznacionális vállalatbirodalmak, médiabirodalmak, a nemzetközi pénz- és tőkepiac egybe kapcsolódó láncolata). Ezzel kapcsolatban állapította meg, hogy „a demokratikus vitától függetlenedett és az általános választójognak alá nem vetett politikai hatalmak vezetik a Földet, és szuverénként döntenek lakóik sorsáról, s anélkül, hogy bárminő ellenhatalom korrigálná, módosítják vagy hozzák meg döntéseiket. Azért, mert a hagyományos ellenhatalmak – parlamentek, pártok, médiumok – vagy túlságosan is helyi érdekűek, vagy pedig túlzottan is cinkosok.”^[83] Don Kalb meglátása szerint a globalizáció jelenleg érvényesülő formáit a „világméreteket öltő piacosítás politikai vállalkozásának” tekinthetjük, amelynek fő támogatói a nemzetek feletti ágensek profitot realizáló szegmensei, illetve a függő országokban velük kooperáló (komprádor) szövetségeseik.^[84]

Michel Wieviorka francia politológus szerint a demokrácia legnagyobb problémája, hogy a neoliberalizmus eredményeként a közgazdaság alárendelődött a nemzetközi pénzületeknek, a termelés pedig a kereskedelemnek. Ez az állapot, illetve a politikai rendszerek meggyengülésével párosult, amelyek hatástalanná váltak a pénz hatalmával szemben és ez végül a gazdaság győzelmét eredményezte a politika felett. A jóléti állam aranykora idején a szociáldemokrácia, valamint a kereszténydemokrácia a társadalmi élet integrált és egymáshoz kapcsolódó rendjét ajánlotta, de ez a lehetősége mára megszűnt.^[85]

A nemzetállamok hagyományos szuverenitása egyre képlékenyebbé válik, ezzel párhuzamosan pedig csökken a gazdaságpolitikai mozgásterük.^[86] A „vesztfália rendszer”, a területileg lehatárolt szuverén nemzetállam princípiumának konstrukciója a globalizáció folyamatában sokak szerint teljes revideálásra szorul. „Posztmodern” viszonyok közepette a világ, benne a nemzetállamokkal, egyre inkább a kölcsönhatások és az interdependencia alanyává és tárgyává válik, az izoláció, a „szuverenitás kis barlangjainak” létezése pedig megszűnt a nemzetközi kapcsolatok vezérlő elve lenni.^[87]

Egyes szerzők mindezen tendenciákra tekintettel ezért – még ha teljesen más kontextusban is – újra citálni kezdték Leninnek a marxi és engelsi államelhálási sémából kibontott gondolatainak konzekvenciáit. Ohmae a nemzetállamok fogalmát például már teljesen avított tartja és a regionális állam munkafogalmának bevezetését javallotta. A regionális államok meglátása szerint olyan területi egységek, amelyek egy határok nélküli globális gazdaságban a természetes gazdasági egységet jelentik, ezért nem feltétlenül esnek egybe a nemzeti állam határaival. Ilyen entitásnak tekinthető például Észak-Olaszország, Baden-Württemberg, Wales vagy a Szilikon völgy is. Ezen egységeknél már nem a lakosság szám a releváns, sokkal inkább az, hogy az adott gazdasági egység milyen

[83] Idézi: Szigeti, 2011, 255.

[84] Kalb, 2011, 19.

[85] Ormos, 2009, 355.

[86] Bayer, 2003b, 90.

[87] Galló, 2008, 62.

szerepet képes betölteni a globális gazdaságban. A fejlődés iránya ezért Ohmae szerint a globalizált világ gazdaság irányába való orientáció felé mutat.^[88] Hardt és Negri Birodalom-elmélete (*Empire*) is azt hangsúlyozza, hogy az imperia- lizmus és nyomában a nemzetállamok lassan eltűnnek és egy új uralmi forma jelenik meg: a Birodalom, amelynek azonban nincsen központja és a határok jelentősége is marginalizálódik; a Birodalom leginkább a világhálóhoz hasonlatos, amennyiben egyszerre mindenütt jelen van, ennek ellenére mégsem tudjuk lokalizálni.^[89]

David Held öt anomáliát nevesített, amelyekkel a modern államnak működése során szembe kell néznie: a kormányoknak egyre kevesebb lehetőségük van a hatékony szabályozás érvényesítésére; csökkent a kormányok állampolgárokra gyakorolt befolyása; a tradicionális állami feladatokat mindinkább a nemzetközi kooperáció révén kell teljesíteni; megnövekedett az államok közötti integráció intenzitási foka, a nemzetközi szervezetek és intézmények számának permanens növekedése.^[90]

Ennek ellenére úgy gondolom, hogy az állam sokak jóslata ellenére mégsem fog elhalni és a lenini eredetű tézissel szemben a Fukuyama által megfogalmazott államépítési tendenciáknak^[91] lehetünk majd tanúi. Véleményem szerint több olyan modellértékű elméleti és gyakorlati megoldás látott napvilágot a 20. század második felétől egészen napjainkig, amelyek alapján egy hatékony, a jó kormányzás (*good governance*) igényével adekvát, kellő demokratikus garanciákkal körülbástyázott és a globális trendekhez is igazodó, mégis fejlesztő karakterű állam kreálható a 21. században. Ezt a következő irányzatok megállapításainak felhasználásával tartom kivitelezhetőnek: a *fejlesztő állam* (*Developmental State*) empirikus adatokkal is alátámasztható praxisa; a monetarizmusra adott *neokeynesiánus* gazdasági irányzat válasza; a közigazgatási jog terepében a *New Public Management* piac-konform ideáira reflektáló *neoweberiánus* vonulat; a Fukuyama által képviselt *államépítés* teóriája, végül a *jóléti állam* (*Welfare State*) elképzelése nyomán megvalósított skandináv modell mechanizmusának megoldásai. Ezt azonban a tanulmány terjedelmi korlátaira való tekintettel, jelen keretek között bővebben kifejtetni nem áll módomban.

1. Mi maradt a klasszikus szuverenitásból?

A szuverenitás elméletének első rendszerező teoretikusa, Bodin a szuverenitás jegeit, azaz a főhatalom attribútumait vizsgálva a 16. század utolsó negyedében minden nehézség nélkül képes volt egy taxatív felsorolással szolgálni.^[92] Napja-

[88] Ohmae, 1996, 80–89.

[89] Buzogány, 2003, 168.

[90] Held, 1991, 196–235.

[91] Fukuyama, 2005

[92] Bodin, 1987, 115–122.

inkra azonban már egyáltalán nem állítható minden kétséget kizáróan, hogy a legfőbb hatalom egyedüli letéteményese az állam volna, ahogyan a megváltozott szuverenitás-jegyek listája is legfeljebb exemplifikatív és állandóan változó jelleggel állapítható meg.

Bodin elsőként fogalmazta meg azt a gondolatot, miszerint a szuverenitás egy állam állandó és abszolút hatalma, amit semmi sem korlátoz, sem hatalomban, sem időben, sem hatáskörben, a szuverén uralkodó törvényei pedig voluntarista jelleget öltenek, amennyiben pusztán a monarcha akaratától függenek.^[93] Bodin szerint ugyanakkor az isteni és természeti törvények mégiscsak lerontják a szuverén hatalom letéteményesének döntéseit.^[94] A szuverenitásban rejlő jogkörök az alábbiak: a törvényhozás joga, a háborúindítás, illetve a békekötés joga, a legfőbb hivatalnokok kinevezésének joga, a legfőbb bírászkodás, a kegyelmezés joga, illetve az állam „izomzatát” alkotó pénzügyi jogosítványok, mint a pénz kibocsátása és érc tartalmának meghatározása. Ha a klasszikus, bodini eredetű szuverenitás-katalógust megvizsgáljuk, levonhatjuk azt a következtetést, hogy a nemzetállamok számos jogköre mára marginálissá vált.

A törvényhozás joga az Országgyűlés kizárólagos hatáskörébe tartozik, de az Európai Unió jogrendjében számtalan, a magyar jogrendbe kötelező jelleggel alkalmazandó, vagy átültetendő jogforrás létezik. Az Európai Közösségek Bírósága már a *Costa vs. ENEL* ügyben deklarálta azon álláspontját, amely szerint „az alapító szerződésekből eredő jog független jogforrás, azt különleges és eredeti természete miatt nem írhatják felül a tagállami jog semmiféle rendelkezései anélkül, hogy ne fosztanak meg azt közösségi jogi természetétől és anélkül, hogy a Közösség jogi alapját ne kérdőjeleznék meg”.^[95] A *Van Gend en Loos* ügyben érintett megfogalmazás szerint pedig a Közösség egy új jogrendet alkot, melyek érdekében a „tagállamok korlátozták szuverén jogaikat”.^[96] A közösségi jog szupremáciája, illetve a közvetlen hatály tagállamok általi „recipiálásával” tehát egy új, magát sok esetben szuverénnek tételező jogrend született.

A hadüzenet jogával kapcsolatban felmerül az ENSZ Alapokmányában foglalt erőszak tilalma (2. cikk 4. pont), mint a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő *ius cogens* szabálya. Az Alapokmány tartalmazza az ENSZ Biztonsági Tanácsának, illetve Közgyűlésének feladat- és hatásköreit is, továbbá részletesen szabályozza a béke megszegése, veszélyeztetése, illetve támadó cselekmények eseteire vonatkozó eljárást is. Amennyiben a BT megállapítja, hogy az Alapokmány 39. cikkében foglalt „*act of aggression*” megvalósult, végső soron fegyveres, illetve nem fegyveres kényszerintézkedéseket alkalmazhat az érintett jogsértő állammal szemben.^[97]

[93] Uo. 73–75.

[94] Uo. 80.

[95] Takács, 2009, 158.

[96] Uo.

[97] Bruhács, 2010, 282–283.

A legfőbb bíróságon megfigyelhető a nemzetközi választott bíróságok szerepének növekedése. Ma már a nemzeti jogrendszerek többsége elismeri a vitában érdekelt felek azon jogát, hogy gazdasági természetű jogvitáik esetére szerződésben állapodjanak meg arról, hogy a vita eldöntését állami bíróságok helyett általuk kiválasztott és felkért választott bíróságokra bízzák.^[98] Emellett a WTO égisze alatt létrehozott, integrált vitarendező rendszer (IDSS) valamennyi, a WTO-egyezményből eredő jogvita számára nyitva áll. A Vitarendezési Testület (DSB) döntése ráadásul kötelezően végrehajtandó és a felek kötelesek jelentést készíteni a verdiktben foglaltak teljesítéséről. A testület nemteljesítés esetén felhatalmazhatja a sérelmet szenvedett WTO-tagállamot olyan megtorló intézkedések foganatosítására, melyeket az egyezmény normál esetben tilalmaz.^[99]

Bodin szerint az „állam izomzatát” alkotó pénzügyi jogosítványok kapcsán pedig már megállapítottuk, hogy az állam gazdasági szuverenitása lassan elillanni látszik. A bankjegykibocsátás joga persze állami monopólium maradt, de a törvényes fizetőeszköz tekintetében a forintot előbb vagy utóbb az Euro fogja felváltani.

A klasszikus szuverenitás korában érvényesülő jogkörökből mindössze az állami tisztviselők kinevezésének és felmentésének joga maradt sértetlen, azonban meglátásom szerint a Magyar Nemzeti Bank elnökének kinevezése kapcsán az Európai Központi Bank, valamint a nemzetközi pénzügyi piacok „képviselőinek” véleménye *de facto* befolyásolhatja az adott tagállam kinevezési gyakorlatát. Azon hipotézisem, amely szerint az állami szuverenitás számos ponton erodálódott, az említett példák alapján igazoltnak látszik.

III. ÖSSZEGZÉS

A fentiekben láthattuk, hogy a nacionalizmusról alkotott egyes elméletek megfogalmazói más és más szempontok alapján vizsgáldták. Közöttük nagyjából csak arra vonatkozóan alakult ki konszenzus, hogy a nacionalizmus eszméje a nemzetet állítja érdeklődése középpontjába. Ennél fontosabb momentumnak tartom, hogy a nacionalizmus a „mindennapokban” is érvényesülni képes ideológiának bizonyult: gyakorlati relevanciáját tekintve a nacionalizmus komoly reputációra tett szert és serkentőleg hatott a nemzetállamok létrejöttéért folytatott küzdelemre. A nemzetállamot létrehozó történelmi folyamat legfontosabb következménye a nemzet területi komponensének fókuszba helyezése volt: ennek folyamányaként megtörtént a politikai egységek egymástól térben történő elválasztása, amelynek folyamányaként a nemzeti szuverenitás nevében szinte korlátlaná tették az állam hatalmát. Az évszázadokon keresztül érvényesülő

[98] Vörös, 2004b, 267.

[99] Vörös, 2004a, 105-106.

érvelés szerint a nemzetállami konstrukció lényege, hogy a pontosan körülhatárolt területi egység az államhatalom kizárólagos anyagi bázisát képezi, az állam hatalma abszolút és kizárólagos, a polgárok pedig feltétlen lojalitással tartoznak az adott nemzetállam hatalmához.

Ezt a konstellációt változtatták meg a 20. század utolsó negyedétől jelentkező globalizációs, regionalizációs, illetve deregulációs tendenciák. A monetarista-neoliberális tanok dominánssá válása azt eredményezte, hogy korábbi pozíciójához képest perifériára helyezték az államot. Ezen irányzatok ugyanis a piaci folyamatok primátusát, az állam gazdasági-társadalmi beavatkozásának drasztikus mértékű redukcióját, valamint a nemzetközi gazdasági integráció szükségességét hirdették. A globális szabályozó hatalmak (IMF, Világbank, WTO stb.) és a transznacionális társaságok befolyásának növekedésével párhuzamosan a nemzetállamok hagyományos szuverenitása egyre képlékenyebbé vált. Sokak szerint felesleges atavisztikus módon a nemzetállamok hatalmáról beszélni, hiszen a globalizáció felszámolja a szuverenitás klasszikus értelemben vett jelentéstartalmát.

A 2008-ban kitört globális gazdasági és pénzügyi válság nyomán azonban sokan gondolták újra a szabadpiaci mechanizmusokról korábban vallott tanakat. Egyre többen értenek egyet azzal a megállapítással, hogy az amerikai jelzálogpiacról indult és az egész világot behálózó válság nyomán revideálni kell a neoliberális ortodoxia által piedesztálra emelt elveket, egyben át kell értékelni az állam szerepének gazdaságból való exodusát hangsúlyozó *mainstream* véleményeket is. Dahrendorf megállapítása, miszerint „bármilyenek is a globális nyomások és a lokális húzóerők, a nemzetállam marad a reformok központi szereplője”,^[100] napjainkra is érvényes „kinyilatkoztatás” lehet. A nemzetállam a hatékonyságra koncentráltan, a jó kormányzás kritériumainak szem előtt tartásával, a demokrácia, az alkotmányosság és az emberi jogok preferálása mellett, a piaci kudarcok korrigálásának társadalom által is legitimált jogosítványa birtokában a jövőben akár a fejlődés katalizátora is lehet.

Így maradhat hatályos a 21. századra vonatkozóan is Ernest Renan 1882-ben kelt metaforája, mely szerint „napjainkban a nemzetek léte üdvös, sőt, szükséges. Létük biztosítja a szabadságot, mely elveszne, ha a világot egyetlen törvény, egyetlen vezér kormányozná. Különbé, gyakorta ellentétes képességeikkel a nemzetek a civilizáció közös művét szolgálják; mind hozzájárul egy-egy hanggal az emberiség nagy hangversenyéhez”.^[101]

Ehhez azonban Lecky gondolatát is érdemes megfontolni: a nemzet boldogulásának alapja a „tisztá családi élet, a kereskedelmi tisztesség, az erkölcsi érték s a közszellem magas színvonala; az egyszerű szokások, a bátorság, az igazlelkűség s az egészséges, higgadt ítélet, melynek forrása (...) a jellem (...) és az érte-

[100] Csáki, 2009, 31.

[101] Renan, 1995, 186.

lem. Ha valamely nemzet jövőjéről helyes ítéletet akarsz alkotni, vizsgáld meg gondosan: növekvőben vannak-e ezen tulajdonságok, vagy kiveszőben? Főként azt figyelj meg: mely tulajdonságokat becsülik legtöbbször a közéletben? (...) Az erkölcsi áramlat megfigyelése alapján állapíthatod meg legjobban bármely nemzet horoszkópját.”^[102]

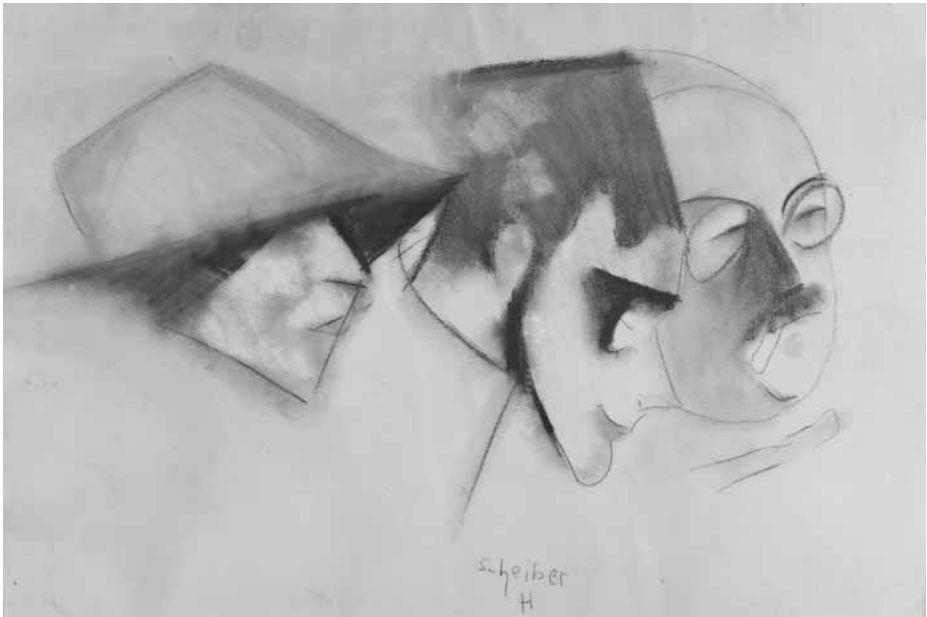
IRODALOM

- Anderson Benedict (2004): Képzelt közösségek. In: Kántor Zoltán: *Nacionalizmuselméletek (Szöveggyűjtemény)*. Rejtjel Kiadó, Budapest.
- Augustinus, Aurelius (1982): *Vallomások*. Gondolat, Budapest.
- Bagehot, Walter (1887): *The English Constitution: And Other Political Essays*. Yeibun-Shoin.
- Bayer József (2003a): *A politikai gondolkodás története*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Bayer József – Lévai Imre (2003b): *Globalizációs trendek. Tanulmányok*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest.
- Bihari Mihály – Pokol Béla (2009): *Politológia*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bódig Mátyás – Győrfi Tamás (2002): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei. I-II*. Bíbor Kiadó, Miskolc.
- Bodin, Jean (1987): *Az államról*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Bretter Zoltán – Deák Ágnes (1995): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Tanulmány Kiadó, Pécs.
- Brubaker, Rogers (2006): *Nacionalizmus új keretek között*. L'Harmattan – Atelier, Budapest.
- Castells Manuel (2006): *The Network Society: From Knowledge to Policy*. DC, Center for Transatlantic Relations, Washington.
- Concha Győző (1907): *Megint jelszavakról: katholicizmus, nacionalizmus, sovinizmus és nemzeti érzület*. Szent István Társulat, Budapest.
- Csáki György – Farkas Péter (2008): *A globalizáció és hatásai. Európai válaszok*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Csáki György (2009): *A látható kéz. Fejlesztő állam a globalizációban*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Eötvös József (1870): *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra*. I. Második kiadás. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Buda.
- Fukuyama, Francis (2005): *Államépítés: kormányzás és világrend a 21. században*. Századvég, Budapest.
- Geertz, Clifford (1963): *Az értelmezés hatalma: antropológiai írások*. Budapest.
- Gellner, Ernest (2009): *A nemzetek és a nacionalizmus*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Greenfeld, Liah (2004): *Nacionalizmus és modernitás*. In: Kántor Zoltán: *Nacionalizmuselméletek (Szöveggyűjtemény)*. Rejtjel Kiadó, Budapest.
- Held, Gerhard (Hrsg.) (1991): *Objektorientierte Systementwicklung: Modellierung und Realisierung komplexer Systeme*. Siemens – Aktienges, Berlin.

[102] Lecky, 1910, 38.

- Hroch, Miroslav (2004): A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában. In: Kántor Zoltán: *Nacionalizmuselméletek (Szöveggyűjtemény)*. Rejtjel Kiadó, Budapest.
- Huntington, Samuel P. (2002): *A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása*. Budapest.
- Hobsbawm, Eric J. (1997): *A nacionalizmus kétszáz éve. Előadások*. Maecenas Kiskönyvtár, Budapest.
- Huizinga, Johan (1999): *Hollandia kultúrája a tizenhetedik században*. Budapest.
- Jászi Oszkár (1912): *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest.
- Joó Tibor (1940): *A magyar nacionalizmus*. Athenaeum, Budapest.
- Kalb, Don (ed.) (2011): *Headlines of nation, subtexts of class : working-class populism and the return of the repressed in neoliberal Europe*. Oxford: Berghahn Books, New York.
- Kántor Zoltán (2004): *Nacionalizmuselméletek (Szöveggyűjtemény)*. Rejtjel Kiadó, Budapest
- Kelsen, Hans (2003): *Az államelmélet alapvonalai*. Budapest.
- Krisztics Sándor (1931): *Politika I. Alapvetés, társadalomtan, államtan, alkotmánytan*. Franklin, Budapest.
- Lecky, William Edward Hartpole (1910): *Historical and Political Essays*. Longmans, Green and Co., London.
- Machiavelli, Niccolò (1987): *A fejedelem*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- McLuhan Marshall Herbert (1992) *A Gutenberg-galaxis: A tipográfiai ember létrejötte*. Trezor Kiadó, Budapest.
- Mezey Barna (2011): *A szimbólumok üzenete: A jogi kultúra jelképei: eljárások, szokások, formák és tárgyak*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Nairn, Tom (1997): *Faces of Nationalism: Janus Revisited*. Verso.
- Ohmae, Kenichi (1996): *The End of the Nation State: The Rise of Regional Economies*. Free Press Paperbacks.
- Ormos Mária (2009): *Politikai eszmék, politikai gyakorlatok a 20-21. században*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Paczolay Péter (1998): *Az alkotmánybíráskodás modelljei és az Európai Unió*. Politikatudományi Szemle. 1. sz.
- Párdányi Miklós (1944): *Államegység és nemzetiségi kérdés a politikai rendszerben*. Veritas Könyvkiadó, Budapest.
- Plamenatz, John (1995): A nacionalizmus két típusa. In: Bretter Zoltán – Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában – a nacionalizmus*. Tanulmány Kiadó, Pécs. 52–67.
- Renan, Ernest (1994): *Mi a nemzet?* Holmi. 171–187.
- Rousseau, Jean-Jacques (1997): *A társadalmi szerződésről, avagy A politikai jog elvei*. PannonKlett, Budapest.
- Samu Miály (1992): *Államelmélet*. Püski Kiadó, Budapest.
- Scheiring Gábor – Boda Zsolt (2011): *Globalizáció és fejlődés. Kritikai fejlődéstanulmányok szöveggyűjtemény*. Védegylet – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Segesváry Viktor (2006): *A globalizációs álmok után egy széttöredező világ*. Mikes International, Hága.
- Smith, Anthony D. (1995): *Nations and Nationalism in a Global Era*. Wiley.
- Szentendrei Lajos: *Texas elszakadna Washingtontól*. Elérhető: <http://hetivalasz.hu/vilag/a-rebellisek-elszakadasaval-washington-jarna-a-legjobbban-59478> (Letöltve: 2013.01.25.)

- Szigeti Péter (2005): *Világrendszernézőben. Globális „szabad verseny” – a világkapitalizmus jelenlegi stádiuma.* Napvilág Kiadó, Budapest.
- Szigeti Péter – Takács Péter (2004): *A jogállamiság jogelmélete.* Második, javított, bővített kiadás. Budapest.
- Toffler, Alvin (1970): *Future Shock.* Random House. New York.
- Tomcsányi Móric (1942): *Magyarország közjoga.* Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Wallerstein, Immanuel (2010): *Bevezetés a világrendszer-elméletbe.* L'Harmattan – Eszmélet Alapítvány, Budapest.
- Weber, Max (1992): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai.* I. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Zakaria, Fareed (2009): *The Post-American World.* New York.

•
Scheiber Hugó: Fejek